maması. **4.** Vakıf malı, mütevellinin kendi lehinde şahitlikleri câiz olmayan usul ve fürû gibi hısımlara satılmaması. **5.** İstibdâl muamelesinin hâkimin kararı ve Osmanlı uygulamasında emr-i sultânî alınarak yapılması. **6.** Bedel olarak alınacak akarın yer ve mevkiinin, vakıf akarının yer ve mevkiine eşit değerde veya daha üstün olması. **7.** Vakıf mallarının istibdâlinde bedel olarak alınacak mülk malın bazı hukukçulara göre nakit para olmaması. Osmanlı hukukçuları tarafından tercih edilen diğer görüş ise nakit paranın da alınabileceği yönündedir (Ömer Hilmi, md. 419; Ali Haydar, md. 1597).

Hukukçular arasında tartışmalı olan istibdâl konusu uygulamada da çok farklı olaylara sebep olmuştur. Bazı devlet yöneticileri, istibdâlin câiz görülmesiyle ilgili fetvayı bir vesile edinerek vakıf mallarını gaspa yönelmişler, bu suistimal karşısında İslâm hukukçuları harekete geçmişlerdir. XIII. yüzyıl Mısır Hanefî hukukçularından Şemseddin el-Harîrî, Sultan Baybars'a ait bir vakıf malının istibdâline Hanefî kadısı Şemseddin es-Serûcî tarafından fetva verilmesi üzerine istibdâlin asla câiz olmadığını savunan bir risâle kaleme almıştır (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 112^{b}-113^{b}). Yukarıda belirtilen dört halden sadece birincisinde istibdâli câiz gören bu aşırı tavra karşı Fahreddin İbnü't-Türkmânî, hâkimin kararı ile ve bilhassa ikinci durumda istibdâli müdafaa ettiği risâlesini yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 113^{b}-117^{a}). Bu tartışmalara katılan Hanefî hukukçusu Necmeddin et-Tarsûsî, birinci ve ikinci durumlarda âdil bir hâkimin karar vermesi şartıyla istibdâlin câiz olduğunu söylemiştir. İbn Kutluboğa zamanında üçüncü hale uygun bir istibdâl olayı meydana gelmiştir. Ancak geliri daha çok olan ve vakfa yararlı bulunduğu belirtilen arazinin çorak bir arazi olduğu ortaya çıkınca İbn Kutluboğa istibdâlin iptaline fetva vermiştir. Birinci ve ikinci durumlarda hâkim kararıyla istibdâlin cevazını savunan İbn Kutluboğa'yı (*Risâle fi'l-istibdâl*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 122-128) İbn Nüceym desteklemiştir. Nakit para ile istibdâl yapılamayacağını belirten İbn Nüceym'in risâlesi (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 782, vr. 36-45), İslâm âleminde iştibdâl aleyhinde bir cereyanın oluşmasına sebep olmuştur.

Bu gelişmelerin etkisinde kalan Molla Hüsrev, şartlı istibdâlin dışında hâkimin kararı olmadan istibdâlin câiz olamayacağını hükme bağlamış (*Dürerü'l-ḥükkâm*, II,136), Şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi ise Mısır kadılığı sırasında gördüğü suistimallerden dolayı istibdâl lehinde asla fetva vermediğini belirtmiştir. Ebüssuûd Efendi, meseleyi kökünden halletmek için istibdâl kararı verme yetkisini hâkimlerden almış ve emr-i sultânî olmadıkça hâkimlerin istibdâl kararı vermesini 951 (1544) tarihli bir irâde ile yasaklatmıştır. Bu hükme göre şartlara uyulduğu takdirde her üç halde de istibdâl câiz olacaktır (*Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 125^{b}; İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, nr. 135, s. 7). İstibdâl konusunda Osmanlı uygulamasındaki gelişmeler, Tanzimat'ın son dönemlerine kadar Ebüssuûd'un koyduğu esaslar çerçevesinde olmuştur. Nitekim *1280 Tarihli Evkāf Nizâmnâmesi*'ne göre bir vakıf malının mülk olan bir yerle istibdâli istendiğinde istibdâl şartlarına uyulacak, mahkeme ilâm ve mazbatası padişaha arzedilerek irâde-i seniyye alınacaktır. Aksine hareket edenler hapis veya sürgün cezası ile cezalandırılacaktır (bend 40; *Düstûr*, Birinci tertip, II, 156-157). Evkafın kötü durumuna çare arayan Hammâdezâde Halil Hamdi Paşa ise istibdâl hallerinin üçünde de istibdâli câiz gören görüşlere dayanarak vakıflara ait menfaatsiz ve harap arazi ve binaların istibdâlini teklif etmiştir (*Evkāf Hakkında Sadârete Takdim Edilen Lâyiha*, s. 60-64, 74). O sırada kabul görmeyen bu görüş, 1329 (1911) yılında çıkarılan bir irâde-i seniyye ile hukukî düzenleme haline getirilmiş ve camilerle mescidlerin dışındaki "müstağnâ anh" (faydalanılamaz) vakıfların nakit para ile istibdâl edilerek elde edilen gelirin belli hayır cihetlerine sarfı kabul edilmiştir. Ancak Hanefî mezhebindeki müftâ bih görüşe aykırı olan bu uygulama tenkide uğramıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, DUİT, nr. 56 (İstibdâl Dosyaları); İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Evkāf-ı Hümâyun, nr. 1/20, İstanbul Kadılığı, nr. 135, s. 7; Nevevî, *el-Mecmû'*, XV, 361-362; Şemseddin Muhammed el-Harîrî, *Risâle fi'l-istibdâl fi'l-evḳāf min ġayri şarṭ hel yecûz*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 112^{b}-113^{b}; Fahreddin İbnü't-Türkmânî, *Risâle fi'l-istibdâl*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 113^{b}-117^{a}; İbn Kutluboğa, *Risâle fi'l-istibdâl*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 122-128; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi Ġureri'l-aḥkâm*, İstanbul 1317, II, 136; Zeynüddin İbn Nüceym, *Risâle fi'l-istibdâl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 782, vr. 36 vd.; Kınalızâde Ali Efendi, *Risâle fî ba'żi aḥkâmi'l-evkāf*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 785, vr. 2^{b}-21^{b}; Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 125^{b}; Pîrî Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin Paşa, nr. 243, vr. 93^{b}; Şürünbülâlî, *Hüsâmü'l-ḥükkâm li-seddi buġāti'l-mu'temedîn 'an evḳāfi'l-müslimîn*, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1198, vr. 95-109; Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ*, İstanbul 1243, I, 461-462; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), IV, 384-388; Muhammed Kadri Paşa, *Ḳānûnü'l-'adl vel-inṣâf*, Kahire 1893, md. 131-135; Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-evkāf*, İstanbul 1307, md. 31, 416-420; *1280 Tarihli Evkāf Nizâmnâmesi*, bend 40; *Düstûr*, Birinci tertip, İstanbul 1289, II, 156-157; Hammâdezâde Halil Hamdi Paşa, *Evkāf Hakkında Sadârete Takdim Edilen Lâyiha*, İstanbul 1327, s. 60-64, 74; *1329/1911 Tarihli İrâde-i Seniyye, Evkāf Nezâreti İdâre-i Merkeziyyesi Teşkilât ve Vezâifini Hâvî Nizâmnâme*, İstanbul 1330, s. 7-8; Ali Haydar, *Tertîbü's-sunûf fî ahkâmi'l-vukūf*, İstanbul 1340, md. 141, 277, 1542-1598; Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, İstanbul 1946, s. 217-218; Bilmen, *Kamus*, IV, 355-357; M. Ebû Zehre, *Muḥâḍarât fi'l-vaḳf*, Kahire 1971, s. 154-178; M. Ubeyd Abdullah el-Kübeysî, *Aḥkâmü'l-vaḳf fi'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1977, II, 9-56; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 290-301.

AHMET AKGÜNDÜZ

İSTİBRÂ
(الاستبراء)

Nesebin karışmasını önlemek amacıyla, kadının önceki ilişkiden hamile kalıp kalmadığının anlaşılması için yeni bir ilişkiye girmeden önce belli bir süre beklemesi anlamında fıkıh terimi

(bk. İDDET; KÖLE).

İSTİBRÂ ve İSTİNCÂ
(الاستبراء و الاستنجاء)

Abdest bozduktan sonra yapılması gerekli temizliği ifade eden iki terim.

Sözlükte "kurtulmak, uzaklaşmak", anlamındaki **berâet** kökünden türeyen **istibrâ** "bir şeyden kurtulmayı istemek" demektir. Terim olarak ise abdest bozduktan sonra dışkı veya idrarın tamamen kesildiğini anlamak için bir süre beklemeyi ve bu amaçla bazı davranışlarda bulunmayı ifade eder. "Bir sıkıntıdan kurtulmak, bir şeyi kesmek" mânasındaki **necâ** (**necât**) kökünden gelen **istincâ** da "bir şeyden kurtulmaya, vücuttan çıkan pisliği temizlemeye çalışmak" anlamındadır. Terim olarak tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra dışkı ve idrar kalıntısını su vb. şeylerle temizlemeyi anlatır. "Te-

mizlenmek" mânasındaki **istitâbe** de istincâ karşılığında kullanılır.

Genel anlamda temizlenmeyi teşvik ve emreden (el-Bakara 2/222, 232; et-Tevbe 9/108; el-Hac 22/26; el-Müddessir 74/4), temizliği "imanın yarısı" (*Müsned*, V, 342, 344; Dârimî, "Vuḍûʾ", 2) olarak niteleyen İslâmiyet, ferdî ve içtimaî hayatın her alanında temizliğe büyük önem vermiş, namaz gibi bazı ibadetlerin ifasında maddî temizlik (necâsetten tahâret) yanında mânevî temizliği de (hadesten tahâret) şart koşmuştur. Abdestsiz olarak namaz geçerli olmadığı gibi kişinin vücut ve elbisesinde veya namaz kılınacak yerde bulunan ve dinen pis sayılan şeyler de (necâset) namaza engel teşkil eder. Bu husus, ibadet açısından olduğu kadar kişinin sağlığı bakımından da büyük önem taşır. Kur'an ve Sünnet'te temizlikle ilgili genel prensipler konulduğu, Hz. Peygamber tarafından bu konuda eğitim amaçlı bazı açıklamalar yapıldığı gibi fıkıh kitaplarının "tahâret" bölümlerinde helâ âdâbı ulemânın kendi zamanlarındaki temizlik imkânları, örf ve âdetleri çerçevesinde ve bazan aşırı sayılabilecek ayrıntılarla ele alınmıştır.

Fıkıh kitaplarında istibrâ, hem küçük hem büyük abdest bozduktan sonra idrar ve dışkı için söz konusu edilmişse de pratikte daha çok idrar yollarındaki akıntı ve sızıntının tamamen kesilmesini beklemekle ilgili olup bilhassa erkekler açısından önem taşır. Resûl-i Ekrem'in, idrardan sakınmamanın kabir azabına sebep olacağına dair açıklamalarını (Buhârî, "Vuḍûʾ", 55; İbn Mâce, "Ṭahâret", 26) delil alan Hanefî ve Mâlikî âlimleri istibrâyı vâcip (farz), Şâfiîler ve Hanbelîler ise müstehap kabul etmişlerdir. Ancak istibrânın müstehap olduğunu söyleyenlerin bu hükmü, temizlik yapıldıktan sonra vücudun ve elbisenin tekrar kirlenme ihtimaliyle, vâcip olduğunu söyleyenlerin ise abdest aldıktan sonra gelecek bir akıntının abdesti ve dolayısıyla namazı geçersiz kılmasıyla irtibatlandırdıkları görülmektedir. İstibrânın müstehap olduğunu kabul edenlere göre de abdest sonrası bir akıntının abdesti bozacağı tartışmasızdır. Bu bakımdan görüş ayrılığının temelde olmayıp daha çok meseleye farklı açılardan bakmaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hanefî âlimi İbn Âbidîn, abdestin bozulmayacağından emin olunması halinde istibrânın vâcip değil mendup olduğunu belirtir (*Reddü'l-muḥtâr*, I, 344). İstibrâ normalde istincâdan önce yapılmakla birlikte hemen abdest alınacaksa kişinin özel durumuna bağlı olarak gerekirse istincâdan sonra da tekrarlanması, abdest ve dolayısıyla namazın geçerliliği bakımından ihtiyata daha uygundur. Çünkü vücut ve elbiseye belli miktarda necâset bulaşması dinen affedilmişse de abdestsiz namaz geçerli değildir. İdrardan sakınmamanın kabir azabına yol açtığına dair hadis azaba, vücut veya elbiseye pislik bulaşmasının sebep olacağı şeklinde ilk akla gelen anlamı yanında istibrâ yapmaksızın abdest alındıktan sonra gelen idrarın abdesti bozacağı ve abdestsiz namaz kılmanın azaba sebep teşkil edeceği şeklinde de yorumlanmıştır (Karâfî, I, 211). Ancak temel amaçlarından biri iç huzurun sağlanması olan ibadetin bir tereddüt ve sıkıntı kaynağı haline gelmemesi için bu konuda aşırı biçimde şüpheci davranmaktan ve vesveseden kesinlikle kaçınılması istenmiştir. Fıkıh kitaplarında istibrâ için yapılan öksürme, yürüme, yatma gibi tavsiyelerin dinî bir mahiyeti olmayıp her kişi kendi açısından en uygun usulü uygulamalıdır.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre istincâ vâcip (farz), Hanefîler'e ve Mâlikî mezhebinde bir görüşe göre ise sünnettir. İlk görüşe göre istincâsız namaz geçerli değil, diğerine göre ise kerâhatle câizdir. Temizliğin su ile yapılması esastır; taş, bez vb. şeylerle silinmek ruhsat mahiyetindedir. Hz. Peygamber'in tuvalette sağ elin kullanılmamasına yönelik emrinden dolayı (Buhârî, "Vuḍûʾ", 18; Müslim, "Ṭahâret", 57, 63-65) istincânın zaruret bulunmadıkça sağ elle yapılması mekruh kabul edilmiştir. Yine Resûl-i Ekrem'in emir ve tavsiyeleri çerçevesinde fıkıh âlimleri tezek, kemik, insan ve hayvanların yiyecekleri türünden maddeler, ilim vasıtası olan kâğıt kullanılmasını haram veya mekruh saymışlardır. Günümüzde yalnız temizlik amacıyla imal edilen tuvalet kâğıdı vb. maddelerin istincâda kullanılmasında dinî açıdan bir sakınca bulunmadığı, ayrıca imkânların elverdiği ölçüde su ile birlikte sabun kullanılmasının sağlık açısından gerekli olduğu açıktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 342, 344; Dârimî, "Vuḍûʾ", 2; Buhârî, "Vuḍûʾ", 18, 55; Müslim, "Ṭahâret", 57, 63-65; İbn Mâce, "Ṭahâret", 26; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfî fî fıḳhi ehli Medîneti'l-Mâlikî* (nşr. M. M. Uhayd el-Morîtânî), Riyad 1400/1980, I, 159-160; Kâsânî, *Bedâʾiʿ*, I, 18-19, 21; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Beyrut 1405/1985, I, 83-88; İbn Kudâme, *el-Muġnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1412/1992, I, 205-220; Nevevî, *Ravżatü'ṭ-ṭâlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1412/1992, I, 175-182; Karâfî, *eẕ-Ẕaḫîre* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 202-212; Muhammed b. İbrâhim et-Tetâî, *Tenvîrü'l-maḳâle fî ḥalli elfâẓi'r-Risâle* (nşr. M. Âyiş Abdül'âl Şübeyr), Kahire 1409/1988, I, 456-472; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muḥtâc*, Beyrut 1404/1984, I, 129-153; Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳınâʿ* (nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, I, 52-65; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), I, 335-345; "İstincâʾ", *Mv.Fİ*, VIII, 99-115; "İstincâʾ", *Mv.F*, IV, 112-125.

SALİM ÖĞÜT

el-İSTİBSÂR
(الاستبصار)

Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067) tarafından cemedilen, İmâmiyye'ce muteber dört hadis kitabından biri **(bk. KÜTÜB-i ERBAA).**

el-İSTİBSÂR
(الاستبصار)

VI. (XII.) yüzyıla ait bir tarihî coğrafya eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-İstibṣâr fî ʿacâʾi-bi'l-emṣâr* olan eserin müellifi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır; eserin metninde müellifin kimliğini tesbite yarayacak bir bilgiye de rastlanmamıştır. Kitabı kaynak olarak kullanan ve alıntılar yapan *el-Enîsü'l-muṭrib*'in yazarı İbn Ebû Zer' de müellifinden bahsetmemiştir. Büyük bir ihtimalle Faslı olan yazarın Muvahhidler'den Ya'kūb el-Mansûr zamanında (1184-1199) yaşadığına dair eserde bazı ip uçları vardır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Haçlılar'a karşı yardım istemek üzere Abdurrahman b. Muhammed b. Münkız'ı Muvahhid Sultanı Ya'kūb el-Mansûr'a elçi olarak göndermesini anlattığı (*İstibṣâr*, s. 107) ve İfrîkıye'deki Benî Gāniye kabilesiyle yapılan savaşlardan bahsettiği (*a.g.e.*, s. 111) yerlerde kullandığı ifadelerden müellifin eseri 587 (1191) yılında yazmakta olduğu anlaşılmaktadır. Benî Gāniye savaşına dair verdiği bilginin Ya'kūb el-Mansûr'un divanındaki bilgilerle uyuşması, onun yanında çalıştığı veya yakınında bir yerde bulunduğunu göstermektedir. Sudan'dan söz ederken bu bölgedeki hükümdarlardan birinin Emîr Yûsuf b. Tâşfîn'e gönderdiği mektuplardan haberdar olması da muhtemelen devlet kademesinde bir görevi olduğu veya en azından devlet görevlilerine ulaşabilecek bir mevkide bulunduğunu ortaya koymaktadır.